TRADUCTORS I TRADUCCIONS A LA MENORCA IL·LUSTRADA

MARIA PAREDES BAULIDA
INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS

És indubtable que els anys en què es conformaren les cultures europees del tombant del segle XVIII al XIX es caracteritzaren per una ampliació progressiva de l'horitzó lingüístic de les traduccions a causa de l'increment notable del nombre de llengües -també les minoritàries- que s'incorporen a la *Weltliteratur*, només possible -ens ho deia Goethe- a partir d'una àmplia activitat traductora que convertís les literatures nacionals en patrimoni de la humanitat. Així, mentre Herder parlava de mercantilisme cultural, i Madame de Staël, al seu torn, reclamava la necessitat d'importar literatura estrangera per a preservar la decadència de la pròpia, els estudis de Tytler (1790) i Schleiermacher (1813) obrien noves perspectives en la reflexió teòrica sobre la traducció.[1]

Aquests nous processos d'intercanvi cultural que afavoria la traducció, obriren nous camins a l'expansió dels idearis estètics il·lustrats i preromàntics per tot Europa. L'illa de Menorca va gaudir, degut a circumstàncies històriques molt especials que l'aillaren del seu entorn immediat, d'un estatus singular que la convertí en un espai marcadament receptiu, en una veritable cruïlla de cultures. Menorca tot just iniciava la seva dependència de la sobirania britànica el 1712, segons els acords establerts al tractat d'Utrecht; la dominació anglesa de l'illa es perllongaria fins el 1782, amb un parèntesi de set anys d'ocupació francesa (1756-1763) i, després d'una breu ocupació iniciada el 1789, acabaria, finalment, el 1802, amb la presa de possessió de Juan Miguel de Vives com a nou governador militar de l'illa.

Ja de bon principi, el colonialisme britànic va mostrar-se permissiu i respectuós amb el sistema administratiu i judicial, amb la religió, la llengua i la cultura autòctones:

[1] Vegeu J. G. Herde, *Über die neuere deutschen Literatur* (1768), extret de *Werke.* Ed. de Wolfgang Pross, Munich-Viena, Hanser, 1984, I, 198-201; J. W. von Goethe, *Noten und Abhandlungen zu bessern Verständniss des west-östlichen Divans* (1819), extret de *Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gesdpräche.* Ed. d'Ernst Beutler, Zürich, Artemis Verlag, 1948, III, 554; Mme de Staël, "De l'esprit des traductions"="Sulla maniera ed utilità delle traduzioni" (trad. de Pietro Giordani) *Biblioteca Italiana* 1 (1816), extret de *Œuvres complètes de Mme la Baronne de Staël, publiées par son fils,* París, Treuttel & Würtz, 1821, XVII, 387-399. Els textos originals d'aquests autors i les traduccions castellanes, degudes, respectivament, a Gemma Torra, Pilar Estelrich i Francisco Lafarga, els podem trobar a Lafarga 1996: 266-275, 379-383 i 366-377.

un personatge de grata memòria per als illencs, Sir Richard Kane, governador de Menorca entre 1712 i 1736, va suprimir el Comissariat de la Inquisició, expulsà els clergues mallorquins refugiats, emprà el menorquí en bàndols i documents oficials i fomentà la integració de l'economia illenca en el mercat internacional dinamitzant la producció agrícola i ramadera i el comerç marítim; com a conseqüència d'aquestes mesures s'anà formant a Maó una nova classe social: una burgesia mercantil i naviliera que aprofitaria els viatges comercials per a adquirir llibres provinents d'Anglaterra, Alemanya i França, que tindria accés, sense censures ni prohibicions inquisitorials, als nous corrents estètics neoclàssics i a l'ideari il·lustrat; en donen clar testimoni les biblioteques setcentistes que han pervingut. En aquest mateix sentit, fou especialment rellevant l'empremta que deixaren els set anys de dominació francesa, durant els quals s'incrementà notablement la producció llibresca i s'inicià un hàbit que es perllongaria fins ben entrat el XIX: prestigiosos professors -entre els quals l'Abbé Giraud- preparaven els fills de les famílies benestants per acudir a les universitats franceses -Orange, Montpeller, Avinyó- a completar els estudis, tot introduint mètodes pedagògics innovadors que es posaren de manifest en les gramàtiques que s'imprimiren al llarg de les dècades següents, com el *Nou methodo per aprendre la lengua llatina* d'Antoni Portella i Anrich, publicat el 1762 per l'impressor Payen i dedicat al comte de Lannion, els *Principis de la lectura menorquina per un mahonès*, imprès per Fàbregues el 1804, deguts a Joaquim Pons i Cardona o, d'altra banda, les gramàtiques inèdites d'Antoni Febrer i Cardona.[2]

Fruit d'aquest llarg trasvassament cultural són les traduccions de textos francesos, anglesos, italians -i també llatins- al castellà i al català que es produeixen a Menorca durant les dues darreres dècades del XVIII i les tres primeres del XIX, lligades a institucions com la *Societat Maonesa* o a noms com els germans Joan i Pere Ramis, Vicenç Albertí i Antoni Febrer i Cardona.[3] La nostra intenció és oferir una visió panoràmica, una aproximació a la fructífera activitat traductora que aquestes peculiars circumstàncies propiciaren a la balear menor.

La traducció com a reafirmació cultural: els darrers anys de la Menorca anglesa

El puixant ambient cultural que podia viure's a l'illa durant les darreres dècades del XVIII va ser impulsat per un grup d'intel·lectuals provinents de la burgesia emergent que fundaren, el 1778, la *Societat Maonesa*. Aquesta institució es creà, en un primer moment, amb la intenció de formar una biblioteca a partir de les adquisicions de

[2] Vegeu, referent a la dominació francesa: Asián 1983 i Mata 1991; referent a les dominacions angleses: Mata 1994; pel que fa a les gramàtiques: Fajarnés 1920: 212-214, Carbonell 1971, Ginebra 1996: 269-280, i Ginebra, Pons & Paredes 1997; respecte als estudis a les universitats estrangeres, vegeu Melchor 1997.

[3] En el decurs d'un col·loqui sobre teatre català que es cel·lebrà a la Universitat de Girona els mes de juliol de 1998, Josefina Salord va oferir, en una comunicació intitulada "Les traduccions teatrals dels il·lustrats menorquins: una recreació de modernitat", una visió diacrònica de les adaptacions teatrals que s'escriviren i representaren a l'illa en la segona meitat del XVIII i primera del XIX. Remetem, doncs, a l'estudi de J. Salord -de propera publicació- pel que fa a les adaptacions teatrals, especialment les de Vicenç Albertí.

llibres que eren encarregats, sobretot, a llibreters francesos de Marsella i Liorna. Entre els seus membres hi trobem representants de professions liberals illenques -el farmacèutic i botànic Andreu Hernàndez, el metge Bartomeu Ramis, els juristes Joan i Pere Ramis, l'armador Joan Roca, el secretari de la universitat de Maó Vicent Caules- i de l'estament eclesiàstic -Josep Missó-, però també noms estrangers, com els dels militars Ernst Teophile Koepp i Otton Guillaume de Cronhelm, del polític Jaume Uhler -cònsol de Dinamarca a Maó- i del comerciant francès David Causse que fou, juntament amb Joan Ramis, un dels principals impulsors de la *Societat.*[4] La implicació d'aquests elements provinents del colonialisme en una institució d'aquestes característiques no deixa de ser sorprenent i fructífera, car generà un interessant debat sobre el contacte entre llengües i la necessitat de la traducció com a pont intercultural,[5] debat que es veu concretat en la resolució 105 (13.12.1778) en què es pren l'acord que els membres de la *Societat* llegeixin periòdicament, en els dies de reunió setmanal, una traducció original que, preferentment, havia d'estar escrita en menorquí; un cop finalitzada la lectura, la composició passaria a formar part del fons de la institució.[6] A partir de la data d'aquesta resolució, consten en el registre les lectures de les traduccions següents: la *Traducció en vers de la fàbula de Píramo i Tisbe*, per David Causse (resolució 111 del 28.01.1779), una recreació del conegut episodi de les *Metamorfosis* ovidianes; la *Traducció del discurs que féu l'almirante Byng a la hora de la mort*, extret de l'*Història d'Anglaterra* de Lord Lyuleton (sic), per Pere Ramis (resolució 115 del 04.02.1779); la *Sapphira, traducció d'una Speculació del "Spectator" anglès*, per Joan Soler (resolució 134 del 04.03.1779); la *Traducció de una de les obres de Young*, de Pere Creus (resolució 152 del 23.05.1779); la *Traducció sobre l'Indolència* per Constantí Salort (resolució 170 del 31.10.1779) i una *Traducció d'algunes reflexions del Sr. Wieland sobre una anècdota de la Història Universal de Mr. de Voltaire concernent a Hortènsia, duquesa de Mazarin* (resolució 177 del 26.01.1780). Caldria afegir a aquestes versions dos discursos originals que tractaren alguns aspectes teòrics de la traducció: el *Discurs sobre l'utilitat de les llengües estrangeres* d'Ernst Theophile Koepp (resolució 144 del 08.04.1779) i el *Discurs sobre Mr. de Voltaire*, de Vicent Caules (resolució 146 del 11.04.1779).[7] La traducció d'Edward Young, la de Wieland i la versió de *The Spectator*, remeten a l'entrada d'un incipient

---

[4] El registre o llibre de actes de la *Societat Maonesa*, on hi consta la relació dels seus membres, la relació dels llibres que formaven la seva biblioteca i les resolucions i activitats que dugueren a terme, està editat per Pons & Salord (1991). Anteriorment, n'havia publicat un extracte F. Hernàndez Sanz a la *Revista de Menorca* (1921), recollit a *Cultura i societat a Menorca* (Salord 1987: 246-279).

[5] Resolucions nº 78 i 80 del *Registre* (Pons & Salord 1991: 94-95).

[6] La resolució 105 del 13.12.1779, consta de nou punts. S'inicia de la manera següent: "Resolt que cada sis setmanes se llegirà en les assemblees una composició o traducció de un de los membres...". El punt 3, que diu "La traducció haurà de ser sempre en menorquí" fou rectificada el 21.02.1779, en la nº 124: "No obstant lo dispost en la resolució 105, p. 3, s'ha resolt que les composicions o traduccions... s'hauran de fer en menorquí mentres sia possible, i quant no, en alguna altra llengua entesa per la major part de los membres" (Pons i Salord 1991: 106-107 i 114-115).

[7] Vegeu Pons i Salord 1991: 106-107 i 114-115.

romanticisme d'arrel anglogermànica que s'afegiria a la ja duradora petja del neoclassicisme francès que impregnava els cercles culturals illencs. Malauradament, de totes aquestes traduccions tan sols n'ha pervingut una: la *Sapphira*, versió menorquina d'una especulació d'Addison i Steele apareguda al nº 431 del diari *The Spectator*,[8] que Joan Soler i Sans llegí el 4 de març de 1779 a la seu de la *Societat Maonesa*: Rhynsault, home cruel i lasciu, que havia estat nomenat governador de Zelàndia per Carles de Borgonya, sent una passió desenfrenada envers Sapphira, la bellísima i virtuosa muller del noble Danvelt; amb engany, aconsegueix empresonar i condemnar a mort l'espòs i sotmetre la muller a xantatge: Sapphira cedeix, però el marit mor igualment; desesperada, apel·la finalment al duc, que executa el violador. La traducció menorquina consta de 190 versos alexandrins amb rima apariada que s'agrupen en catorze estrofes d'extensió diversa, de les quals la primera es refereix al tema, "la inocència venjada" i la segona constitueix una dedicatòria a Joan Ramis, amb un esment implícit a la tragèdia *Lucrècia*, obra senyera del neoclassicisme català que l'autor escriví el 1769 i que, com tantes altres -entre les quals, les de Shakespeare i N. F. de Moratín- es centrava en l'episodi mític que posà fi a la monarquia romana i significà l'inici de la república: la violació a mans de Sext Tarquini i el posterior suicidi de Lucrècia, muller de Col·latí.

Serien dos germans, Pere i Joan Ramis, ambdós doctors *iuris utriusque* a Avinyó i antics membres de la *Societat Maonesa*, -autodissolta el disset de març de 1785- els traductors més notables de les acaballes del XVIII. De Pere Ramis (1748-1816), sabem que pels seus coneixements de llatí, grec, hebreu, àrab, anglès, francès, italià i alemany va ser nomenat intèrpret de Carles III a Menorca i que deixà diverses traduccions catalanes de Molière -ara per ara inconegudes- i una extensa traducció castellana del text anglès que contenia el procès contra James Murray, últim governador de Menorca.[9] Darrers estudis li atribueixen l'autoria de *El malalt imaginari*, una traducció menorquina conservada en un manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, que ja hauria estat representada al teatre de Maó en versió original de Molière durant els anys de la dominació francesa.[10] Dels mateixos anys seria l'anònima *Los pledetjadors,* versió menorquina de *Les Plaideurs*, peça còmica de Jean Racine, descoberta per J. Carbonell a la biblioteca teatral de Jaume Rull (Carbonell 1961: 26-29). Pel que fa a Joan Ramis (1746-1819), sens dubte el màxim representant del neoclassicisme literari català, caldria parlar de versions, intertextos o adaptacions, més que de traduccions en sentit estricte:

---

[8] La traducció de *Sapphira* fou transcrita i publicada, juntament amb el text anglès de *The Spectator*, per Francesc Hernàndez Sanz a la *Revista de Menorca* XVI (1921), 353-394.

[9] Diu Bover (1868: 231-232): "Los excelentes dramas de Molière, tan bien traducidos, que el mismo autor no los hubiese puesto mejor si su idioma hubiese sido el menorquín.[...] Tradujo del inglés al castellano el voluminoso proceso que la corte de Inglaterra mandó formar contra el general James Murray, gobernador de Menorca".

[10] Salord 1998 recull el testimoni de Serra 1962, que reprodueix un quadre del Museu del Louvre que duu com a títol "Représentation de *Le malade imaginaire* au Théâtre de Mahon sous la domination française pendant le Gouvernement du Comte de Lannion vers l'année 1760", tema tractat recentment per Vila 1992.

descartat que fos l'autor d'una traducció de *Zelmira*, de De Belloy (Vall 1994), de la producció castellana de joventut, caldria destacar els poemes mitològics i satírics emmirallats en Quevedo i en altres autors del Barroc espanyol; de l'*Alonsíada* (1818), poema èpic en castellà sobre la conquesta de Menorca, les reminiscències de l'*Eneida* virgiliana; de la tragèdia *Lucrècia*, les dels *Fastos* ovidians o de Livi. Potser només podem parlar de traducció en el cas de *De ma estimada Lèsbia*, una recreació poètica del poema catul·lià *Lugete, Veneres, Cupidinesque* (vegeu Mata 1987 i Paredes 1998). Joan Ramis, que ocupà diversos càrrecs públics en els darrers anys de la dominació anglesa, els seguiria ocupant en la Menorca espanyola; amic personal de Juan de Silva, comte de Cifuentes, nou governador de l'illa, signaria, juntament amb altres ex-membres de la *Societat Maonesa*, una petició per a la creació de la *Sociedad Económica de Amigos del País de la Plaza de Mahón*, que no arribà a quallar. A partir d'aquest moment, es decantaria vers la temàtica històrica i escriuria habitualment en castellà i, com a membre de la Real Academia de la Historia, es relacionaria, entre d'altres, amb José Vargas Ponce, José Miguel de Flórez, Antoni de Capmany i el comte de Campomanes (Pons 1991)

Les traduccions teatrals de Vicenç Albertí: la continuïtat creativa dels models setcentistes

Amb l'inici de la dominació espanyola, el 1782, es frenaria una part important de l'activitat cultural menorquina: l'expulsió dels estrangers, la reimplantació de la censura i la repressió lingüística provocarien, com ja hem dit, un canvi d'orientació en els interessos d'alguns autors de prestigi, com Joan Ramis. El castellà es convertiria, a poc a poc, en l'única llengua apta per a la literatura culta i el català de Menorca, sotmès a un procès de provincianització, esdevindria l'expressió de la literatura popular i religiosa: n'és una mostra la traducció menorquina anònima publicada el 1795 per l'impressor Fàbregues de *Los set salms penitencials del real profeta David,* que compta amb una interessant justificació del traductor. Enmig d'aquest estat de coses, el nom de Vicenç Albertí (1768-1859) significarà, durant les dues primeres dècades del XIX, la continuïtat de l'embranzida i del dinamisme cultural dels darrers anys de la Menorca britànica. Hereu d'una família mallorquina benestant instal·lada a Maó a principis del XVIII, el jove Albertí coneixia les llengües clàssiques, el català -llengua habitual a l'escola fins el 1803-, el castellà i, com corresponia a una persona de la seva posició, degué rebre classes particulars de francès, anglès i italià; fou deixeble de Charles Ernest Cook, que havia establert a Maó una escola de distinció per a l'ensenyament de llengües estrangeres (Pons 1984: 107-108). Deixà una extensa obra -una part publicada, altra encara inèdita- formada majoritàriament per traduccions catalanes i castellanes d'obres originals en francès, italià i anglès. Entre les traduccions catalanes, cal destacar els manuscrits teatrals: trenta comèdies i drames de Molière, Metastasio i, amb paraules de Bover (1976: I, 19, 14-15) "de otros autores: muchas piezas en un acto y sainetes, de los idiomas italiano, francés e inglés, y las más notables producciones de Goldoni",

de les quals n'han pervingut setze, que actualment es conserven a la Biblioteca de Catalunya.[11] Albertí adapta les comèdies i els drames més coneguts del moment; d'autors castellans: *El geperut gelós* (1818) de Vicente Rodríguez de Arellano i *El baró* (1817) de Leandro Fernández de Moratín; dels francesos: *El musson noble o sia el señor Pere per excel·lència* (1815), *Don Pere de Ñiquiñac* (1815) -versió de l'òpera còmica *Monsieur de Pourceaugnac-* , *El convit de l'estàtua* (abans de 1825) -adaptació de *Dom Juan-* i *L'amor metge* (abans de 1829), totes de Molière, així com *El barber de Sevilla o la precaució inútil* (1815) de Beaumarchais; i dels italians: *Demofoonte* (1815) i *Siroe* (1816) de Metastasio; i cinc obres de Goldoni: *L'engañador* (1815), *El pare de família*, *La viuda astuta*, *La dona venjativa* i *Pamela*, totes elles datades el 1818.[12] També se li atribueixen alguns entremesos cultes, entre els quals *El amo i el criat en la casa de vins generosos*, anònim i *El licenciado Farruella*, de Ramón de la Cruz, ambddós publicats recentment (Salord 1997). La tria de les obres -més properes, en general, a la sensibilitat i comicidat barroques que als drames neoclàssics- podria obeir, més enllà d'un afany de crítica a la burgesia, a un interès lúdic i didàctic, car Albertí ostentà durant molts anys el càrrec de director de la Casa de Misericòrdia, l'hospici de Maó, on tenim notícia que, des del 1815, existia un teatre provisional i on -ens ho confirmen les anotacions dels manuscrits, de lloc, data i visats- es representaren algunes obres seves. A més, sabem per Bernat Fàbregues (1878) que les traduccions teatrals d'Albertí foren vistes al teatre de Maó amb èxit notable. Evidentment, Albertí sotmet els originals a un procés de "nacionalització" -dit amb paraules del professor Lafarga (1990: 30)-, en què noms, personatges, llengua, gastronomia, topònims, professions i escenaris esdevenen més propers a fi de fer-los més entenedors i assequibles al públic menorquí. En la confrontació amb els originals, sorprèn la fluïdesa de la llengua, fruit d'un lloable exercici literari del traductor, que podem apreciar també en l'única traducció no teatral publicada d'aquest autor, *L'Alonsíada*, versió catalana del poema èpic castellà sobre la conquesta de Menorca que va escriure Joan Ramis el 1818 -on els decasíl·labs castellans de rima lliure es converteixen en versos alexandrins apariats de rima consonant-, que va precedida d'un pròleg d'Albertí en què es reivindica la traducció com a mitjà d'enriquiment de la llengua pròpia.[13] També cal destacar, d'entre l'obra conservada d'aquest autor, un *Manual de un lector, o sea Diccionario etimológico-analítico de voces sagradas, técnicas, históricas, mitológicas, etc., introducidas en todos los idiomas cultos*, imprès a Maó el 1828 i *El nuevo testamento en preguntas y respuestas* [...] *traducido del inglés*, manuscrit de 676 pàgines, sense data (Pons 1984: 113).

[11] Dotze manuscrits teatrals d'Albertí arriben a la Biblioteca de Catalunya de la mà d'Antoni Rubió i Lluch, el 1893; quatre més foren descoberts per A. J. Pons a la biblioteca familiar Albertí-Vidal de Maó i actualment també es conserven a la Biblioteca de Catalunya.

[12] No tots els manuscrits resten complets: del drama de Metastasio *Demofoonte*, hi manca la portada i algunes pàgines, i es conserva molt fragmentàriament -hi manquen les tres primeres escenes- *Don Pere de Ñiquiñac*. Per a més informació sobre els manuscrits, vegeu Pons 1984 i Salord 1998.

[13] "Mon ardent y antig desitx de veurer alguna producció en nostro demasiat olvidat vulgar, quand no per los versats en altres idiomes [...] m'han impel·lit a presentar a mos amats compatriotes una tan digna obra en son idioma natiu" (Ramis & Albertí 1985).

Antoni Febrer i Cardona o la pedagogia de la traducció

El maonès Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), nascut durant la dominació francesa de l'illa, és, sens dubte, el traductor més notable de les primeres dècades del XIX menorquí. Fill d'una família burgesa ennoblida el 1782 per Carles III -el seu pare arribà a ser l'home més ric de Menorca i el seu oncle Bernat ocupà importants càrrecs a la Cort de Madrid-, es doctorà *iuris utriusque* a Avinyó el 1784 i el 1811 fou nomenat vocal de la Junta Suprema de les Balears, càrrec que el féu traslladar temporalment a Mallorca. Allí entrà en contacte amb els màxims representants de la política i de la intel·lectualitat d'aquella illa i inicià una duradora amistat amb Josep Togores, comte d'Aiamans, un il·lustrat liberal, poeta i lingüista, que, a més d'ocupar un bon nombre de càrrecs polítics i militars, fou secretari de la Reial Societat Econòmica d'Amics del país (Mas 1994: 66-74). Hereu ideològic del conservadorisme il·lustrat i humanista cristià bastí, a partir de 1800, una extensa obra entorn dels eixos de la lingüística, la poesia i la traducció que una opció personal per l'expressió en la llengua pròpia, el català de Menorca, abocà a la privacitat i al silenci.L'activitat traductora de Febrer configura, de fet, tota la seva producció i va íntimament lligada a la tasca que dugué a terme com a lingüista i lexicògraf; autor de dues gramàtiques menorquines (1804 i 1821), dues de franceses (1807) i d'un diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí -en procés d'edició-, considerà les seves versions menorquines de textos llatins i francesos com una aplicació pràctica immediata de les propostes ortogràfiques, lèxiques i morfosintàctiques exposades en els seus *Principis*, i veié en elles un complement idoni per avançar, harmònicament, en el coneixement del llatí, de la llengua pròpia i de les llengües europees. Del llatí traduí autors clàssics com Ciceró -*Els llibres de Ciceró de la Vellesa, de l'Amistad, dels Paradoxos y el Somit de Cipio* (1807)-, Fedre -*Las Fábulas de Fedro* (1807)- i Virgili -*Las Bucólicas de Virgilio* (1808)-; himnes litúrgics, entre els quals cal destacar diverses versions de l'*Stabat Mater, Vexilla Regis, Te Deum, Dies Irae, Victimae Paschalis*, etc., aplegades en dos manuscrits datats el 1809 i el 1820 (Paredes 1996: 132 i ss.), i textos bíblics, com la molt notable versió completa dels *Salms* de 1840 (Paredes 1991b: 45-85); també traduí sis peces teatrals -dos drames i quatre tragèdies- escrites originàriament en llatí pel jesuïta francès François Gabriel Le Jay; els dos drames -traduïts en prosa el 1833- se situen en l'antiguitat clàssica: *Damocles o el filòsof reinant* a Siracusa i *Filocríso o l'avaro* a Roma; les tragèdies són de tema bíblic: tres d'elles centrades en la vida de Josep -*Josef venud per els seus germens, Josef intendant de tota l'Egipta*, traduïdes en alexandrins apariats el 1833, i la perduda *Joséf conexént els seus germáns*- i la quarta en la figura del profeta Daniel -*Daniél ô el vertadèr cúlto de Dèu restablért en Orièn*t- una traducció en prosa de 1836.[14] Pel que fa a les traduccions del francès, llengua que Febrer coneixia a la perfecció, dues estan relaciondes amb el món

[14] Antoni Febrer es basà en l'obra de Le Jay *Bibliotheca Rethorum* (Venècia, 1747), compendi destinat al domini de la pràctica literària per gèneres que es conserva a la biblioteca familiar. Les qüestions referents a la teatralitat d'aquestes peces i a la seva vinculació amb els canvis polítics de l'època han estat estudiades per Cabra 1992a.

de la música: *La creació del món* (1807), obra dramàticomusical destinada a la interpretació pública, basada en una versió francesa de l'oratori *Die Schöpfung*, composat per Haydn el 1789[15] i un *Método de cant* (1829), text d'iniciació a l'educació de la veu i al cant que inclou un vocabulari de termes musicals en francès, italià i català. La mateixa finalitat didàctica trobem en els dos tractats de geografia de 1826, adaptacions en vers de la *Géographie universelle* del pedagog i jesuïta francès Claude Buffier i en el *Catecísme* (1810), basat entre d'altres, en el *Catéchisme historique* de Fleury (Paredes 1996: 139-141). Notable és la traducció catalana de les *Odes sacrées* del poeta siscentista Jean-Baptiste Rousseau, recreacions poètiques inspirades en els salms que Febrer dugué a terme el 1825. Però realment curiosa és una doble traducció datada el 1815, *Las aventuras de Aristonoo* -basada en una narració que solia afegir-se a les edicions del *Télémaque* de Fénelon- que ofereix, a tres columnes, el text francès original i les traduccions castellana i menorquina. Febrer diu, en una "Advertencia" del traductor:

> "La circunstancia, pues, de ser ésta una obra tan primorosa, y al mismo tiempo tan breve, me ha hecho imaginar que una traducción castellana y menorquina, en tres columnas, con el original francés en medio, sería muy útil a todas las personas que se aplican al estudio de las lenguas francesa o castellana para ejercitarse en el modo de traducir".[16]

La tècnica i l'art de traduir d'Antoni Febrer evolucionaren, des de les paràfrasis poètiques, els *collage* i les translacions de joventut -obres més lligades a l'autoaprenentage de la pràctica literària- fins a la traducció més literal de la maduresa. Moltes vegades, en els pròlegs i justificacions, parlarà de la utilitat, de la necessitat de la traducció en sí mateixa, proposant-la com un mètode bàsic en el procés d'aprenentage de les llengües i com a exercici literari, que contribueix a l'enriquiment de la llengua pròpia. Però insistirà, sobretot, en el caràcter formatiu i didàctic que han de tenir, en la finalitat pedagògica que persegueix en les seves, dedicades, insistentment, a la joventut; per això triarà obres i autors que no siguin contraris a la moral evangèlica, exemplars també en la perfecció i riquesa de la llengua, i farà seves unes paraules de Ciceró, que reprodueix en la contraportada de les seves gramàtiques: *Quod enim munus rei publicae maius meliusve aferre possumus quam si docemus atque erudimus iuventutem?* (*De Div. II, 4*).Acabem amb dues cites seves. En la primera, ofereix les seves traduccions com a eina d'aprenentatge: "Però per traduir de llatí en menorquí, qué profit no podran treurer tant los al·lots, com les demés persones de la traducció d'aquest petit llibre; acomparant-la ab les paraules llatines, i notant les gràcies particulars en aquella llengua i en la nostra! Ells apendran de seguir la fidelitat sense ofendre l'elegància, i l'elegància sense danyar la fidelitat...".

---

[15] Es conserva, a banda del de Febrer, un altre manuscrit que conté el text de Febrer acompanyant la partitura musical (vegeu Cabra 1992b).

[16] Ms. nº 25 (vegeu Paredes 1996: 105 i ss.).

> En la segona, considera els clàssics com a suprems educadors: "Cal entretenir-se continuament ab ells en les seues obres, i fer d'aquest modo qu'adhuc després de mort sian encara nostros mestres".[17]

Amb Antoni Febrer es clouria, definitivament, l'activitat traductora del que hem anomenat *Menorca il·lustrada*. Tan de bó que aquest esbós sigui útil per donar a conèixer millor les aportacions en aquest camp del català, una llengua minoritària i perifèrica en aquells anys per imposició de la història, però en cap cas, com deia Antoni de Capmany el 1792, "antiguo idioma provincial, muerto hoy para la república de las letras" (*Memorias, II,* apéndix XII, 54-55). És evident que, a més del castellà, altres llengües hispàniques assoliren una certa normalitat cultural en els anys del tombant del XVIII al XIX: ens ho demostren els testimonis aportats.

Referències bibliogràfiques

Asián, Dolores. 1983. *Influencia francesa en la isla de Menorca: siglos XVIII y XIX,* Barcelona, Bosch.

Bover, Joaquín María. 1976 (1868). *Biblioteca de escritores baleares*, Palma de Mallorca. Edició facsímil, Barcelona, Curial, 2 vols.

Cabra, Enric. 1992a. "Els drames de Le Jay traduïts per Antoni Febrer: una primera lectura" *Randa* 31, 21-34.

Cabra, Enric. 1992b. "La traducció de *La Creació* de Haydn feta per Antoni Febrer i Cardona" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 4=Estudis de llengua i literatura catalanes XXV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 39-58.

Cahner, Max. 1998. *Literatura de la Revolució i la contrarevolució (1789-1849). I*, Barcelona, Curial, 68-74 i 342-349.

Carbonell, Jordi. 1961. "Els fons teatrals catalans. I: Biblioteca Rull" *Serra d'Or*, 26-29.

Carbonell, Jordi,. 1971. "Antoni Febrer i el Comte d'Aiamans, dues figures de la Il·lustració" *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* XXXIV, 87-146.

Duran i Cañameras, Ferran. 1945. "Papeletas para la historia de la literatura dramática menorquina" *Revista de Menorca* s. n., 97-98.

Fàbregues i Sintes, Bernat. 1878. *Biblioteca de escritores menorquines. Extracto de la obra "Biblioteca de escritores baleares", original de D. Joaquín Mª Bover, aumentado con nuevos datos*, Ciudadela, Tipografía de Salvador Fàbregues.

Fajarnés, E. 1920. "Sobre un nuevo método de gramática" *Revista de Menorca* s. n., 212-214.

Gallina, Annamaria. 1957. "Goldoni in Catalogna" dins *Studi Goldoniani II,* Venècia, 280 i ss.

Ginebra, Jordi. 1992. "Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX" *Randa* 31, 65-80.

Ginebra, Jordi. 1996. "Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), humaniste éclairé, auteur de grammaires françaises écrites en catalan" dins Juan F. García Bascuñana, Brigitte Lepinette & Carmen Roig (ed.), *L'"universalité" du français et sa présence dans la Péninsule Ibérique. Actes du colloque de la SIHFLES, Tarragone septembre 1995*, París, SIHFLES, 1996, 267-280 (=*Documents* 18).

[17] Vegeu Febrer, *Faules de Fedre*, pròleg, p. 5 (Paredes 1992: 16).

GINEBRA, Jordi, Antoni Joan PONS & Maria PAREDES. 1997. "Dos documents sobre els *Principis de la lectura menorquina* (1804) de Joaquim Pons i Cardona" dins *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, I, 109-119.

GUTIÉRREZ PONS, Juan. 1969. "Notas históricas acerca de la enseñanza en la isla de Menorca y particularmente en Mahón" *Revista de Menorca* s. n., 151-159.

HERNÀNDEZ MORA, Joan. 1921. "Una traducció maonesa del *Télémaque*" *Revista de Menorca* s. n., 347-348.

LAFARGA, Francisco. 1983. *Las traducciones españolas del teatro francés (1700-1835) I. Bibliografía de impresos*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

LAFARGA, Francisco (ed.). 1990. *Ramón de la Cruz. Sainetes*, Madrid, Cátedra.

LAFARGA, Francisco (ed.). 1996. *El discurso sobre la traducción en la historia. Antología bilingüe*, Barcelona, EUB.

MAS I VIVES, Joan. 1994. *Josep de Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1761-1831). Biografia d'un il·lustrat liberal*, Palma, Universitat de les Illes Balears-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MASCARÓ, Ignasi. 1985. "Les traduccions llatines d'Antoni Febrer i Cardona" *Randa* 17, 65-76.

MATA, Micaela. 1991. *Menorca: medio siglo de dominaciones extranjeras*, Menorca, Sa Nostra-Institut Menorquí d'Estudis.

MATA I SOLSONA, Mireia. 1987. "Del *passer* al rossinyol: Catul traduït per Joan Ramis" *Randa* 21, 131-136.

MELCHOR, Vicent de. 1997. "L'ús del català a la Menorca del segle XVIII i començaments del XIX" dins *Estudis de llengua i literatura catalana en honor de Joan Veny*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, I, 82-91.

MURILLO, Andreu. 1993. "Notes per afegir a una aproximació al segle XVIII de Menorca" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 6=Estudis de llengua i literatura catalanes XXVII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 111-126.

PAREDES, Maria. 1991a. "Antoni Febrer i Cardona, traductor d'Horaci: una versió de *Carmina, I,4*" dins *Miscel·lània d'homenatge a Joan Bastardas IV=Estudis de llengua i literatura catalanes XXI*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 49-60.

PAREDES, Maria. 1991b. "Notes sobre una versió literària dels Salms feta a Menorca el 1840" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 2=Estudis de llengua i literatura catalanes XXIII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 45-85.

PAREDES, Maria. 1991c. Pròleg a *Les Bucòliques de Virgili traduïdes per Antoni Febrer i Cardona. Maó 1808*, ed. facsimilar, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Menorquí d'Estudis-Universitat de Barcelona.

PAREDES, Maria. 1992. "Antoni Febrer i Cardona i el mestratge dels clàssics" *Randa* 31, 7-19.

PAREDES, Maria. 1996. *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*. Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PONS, Antoni Joan. 1984. "Vicenç Albertí i Vidal, traductor menorquí del segle XIX" *Els Marges* 31, 107-114.

PONS, Antoni Joan. 1987. "*Caetera ex scriptis pete*: notes sobre l'obra de Joan Ramis" *Randa* 21, 110-119.

PONS, Antoni Joan. 1991. "Joan Ramis i els primers anys de la conquesta espanyola de Menorca (1781-1793)" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 1=Estudis de llengua i literatura catalanes XXII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 97-132.

Pons, Antoni Joan & Josefina Salord. 1987. "La literatura catalana de Menorca a estudi: un estat de la qüestió" *Randa* 21, 90-107.

Pons, Antoni Joan & Josefina Salord (ed.). 1991. *Registre de la Societat Maonesa*, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis ("Capcer" 11).

Ramis i Ramis, Joan & Vicenç Albertí. 1985 (1818). *La Alonsíada.* Ed. facsímil de l'obra original en castellà i traducció catalana, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis ("Capcer" 1).

Salord, Josefina (ed.). 1987. *Francesc Hernández Sanz. Cultura i societat a Menorca*, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis, esp. I, 246-279 i II, 299-307 ("Capcer" 3 i 5).

Salord, Josefina. 1992. "Les odes sagrades de J.-B. Rousseau segons Antoni Febrer i Cardona: la poesia com a llenguatge de Déu" *Randa* 31, 35-50.

Salord, Maite. 1992. "Els entremesos traduïts per Vicenç Albertí: recreació literària i incorporació de la realitat menorquina" dins *Miscel·lània Jordi Carbonell 3=Estudis de llengua i literatura catalanes XXIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 201-214.

Salord, Maite (ed). 1997. *Vicenç Albertí. Entremesos I.* Menorca, Institut Menorquí d'Estudis ("Capcer" 13).

Serra, Mª Lluïsa. 1962. "Datos para la historia del teatro en Mahón" *Revista de Menorca* s. n., 327 i ss.

Vall, Xavier. 1994. "Una obra falsament atribuïda a Ramis: la traducció de *Zelmire*, de Belloy, per Olavide" *Revista de Menorca*, 185-192.

Vila, Pep. 1992. "Dues mostres del teatre representat a Maó durant la dominació francesa" *Revista de Menorca* s. n., 59-80.